

A PRÓFÉTA-KÖLTŐ SZEREPÉRŐL TARASZ SEVCSENKO ÉS PANTELEJMON KULIS MŰVEIBEN

Baróti Tibor

Az ukrán nemzeti klasszika megteremtője, Tarasz Sevcsenko (1814–1861) egész életműve a nemzeti és szociális felszabadulás elodázhatatlanságáról, égető és sürgető aktualitásáról szól. Kortársa, Pantelejmon Kulis (1819–1897) *A fekete tanács* c. regényében mintegy a herderi programot követve a történelmi múlthoz fordul, a Bohdan Hmelnickij által Oroszországgal kötött szövetséget (1654) követő zűrzavaros idők egy tragikus eseményéhez, az Ivan Brjuhoveckij hetman által megrendezett ún. fekete tanács ábrázolásával, amely esemény végzetesnek bizonyult, hosszú időre meghatározva az egykor független kozák Ukrajna sorsát.

Mint a dolgozat címében már jeleztem, Sevcsenko illetve Kulis műveit a bennük ábrázolt prófétai szerepvállalás szempontjából vizsgálom. A próféta-szerep, a prófétaság már az Ószövetségben is szervesen kapcsolódik az Istenhez, a néphez és a királyhoz. A próféta nem csupán abban különbözik a bibliai apostoloktól, hogy a prófétáktól az Ószövetségben, míg az apostolokról az Újszövetségben olvashatunk, de mindenekelőtt abban, hogy míg a próféta, a prófétálás Isten meghívására a transzcendens igazság, Isten igéjének kimondását, meghallását és megszólaltatását jelenti, függetlenül attól, hogy az igazság meghallgatásra talál-e a nép által, a tanítványokból a Szentlélek eljövetelekor apostolokká váló tanítók – mint Krisztus apostoli egyházának is – feladata ezen transzcendens Igazság érvényre juttatása az idők teljességéig.

A bibliai magyarázatok szerint a királyok két könyve szorosan kötődik a prófétákhoz. A Szentírás magyarázatában olvashatjuk: „A héber kánonban a Királyok két könyvét a „korai próféták” között találjuk. Ez az elnevezés utal e könyvek történelmi és prófétai jellegére” (Jubileumi kommentár 1967: 367). Kissé lejjebb olvashatjuk: „Az értékelések az egyes királyok magatartását a kultuszhoz és az Úrhoz való viszonyuk szerint ítélik meg” (Jubileumi kommentár 1967: 377). Ami a Királyok Könyvének teológiai jelentőségét illeti: „Hitvallás ez a két könyv... Vallást tesz Istenről, aki a prófétai szó által irányította a választott nép történetét. Műve nem profán törté-

net, nem vallástörténet, hanem üdvtörténet. Az Úr mellett való döntés határozta meg a nép állami, politikai és gazdasági életét is.

Bűnvallás ez a két könyv... áttekinti a királyság történetét, és elmondja, hogy mikor és miben vétkeztek az Úr ellen... Véleménye szerint ugyanis mind Júdában, mind Izráelben a királynak, az Úr felkentjének az Úrhoz való viszonyától függött az egész nép sorsa. Izráel történetét már első királyának, Jeroboámnak bűne meghatározta. Ő vitte vétékbe Izráelt és utódai mind az ő bűnében jártak. Hütlenségük és engedetlenségük lett az oka az ország pusztulásának... Nem az Úr lett hűtlenné népéhez, hanem a nép fordult el tőle és vétkezett ellene... Bizonyságtétel ez a két könyv az Úrnak a népe történetében és ige által végzett munkájáról. Az Úr intő, figyelmeztető és szabadító szava irányította az események alakulását... jól látja már, hogy egész történetünk a prófétai szó által adott jövendölések és azok beteljesedésének sorozata” (Jubileumi kommentár 1967: 377).

A Királyok két könyve előtt már Mózes Második Törvénykönyvének 17. fejezetében is olvashatunk a királyok törvényéről.

A Királyok I. 9. fejezet 4–9. versekben olvashatunk Salamon bűnéről, a törvény elárulásáról, a nők iránti fokozott érdeklődéséről, majd a 11. fejezet 1–11. verseiben az Úr elárulásáról, más, pogány isteneknek történő áldozatáról, majd ezen bűnök következményéről, a Királyság Úr által történő elvételéről. Izajás próféta könyvének hatodik fejezetében az 1–8. versig szó van a próféta Úr általi meghívásáról, majd a 6/9–13 versekben a nép hűtlenségéről, az Úrhoz hűtlen nép büntetéséről olvashatunk. A nép tévútra tért vezetői elleni isteni bosszúról Izajás próféta 10. könyvének 1–2. versében olvashatunk: „Jaj azoknak, akik gonosz törvényeket hoznak, s aláírják az elnyomó rendeletet. Akik nem szolgálnak igazságot az elnyomottak, s megfosztják jogaitól népem szegényeit. Akik kizsákmányolják az özvegyet, és megrabolják az árvát.” Izajás 43/23–25 versekben, a nép hűtlensége, bűnei miatt elszenvedett bűnhődéséről, míg Izajás 11/1–4 versekben olvasható prófécia istenfélő és a néppel szemben méltányos, jó király jövendő eljövetelét hirdeti. A nép Istennel szemben megnyilvánuló hűtlenségéről, majd Istenhez történő megtéréséről olvashatunk Jeremiás 4/20–22 versekben is.

Sevcsenko Próféta című versét 1848-ban, szibériai száműzetése elején írta, s csak 1859 végén jelent meg Pétervárott. A verset műfordítás híján szószerinti fordításban közlöm: „Mintha igaz gyermekei lennének,/ Az Úr embereit szeretve,/ Földre küldte hozzájuk prófétáját –/ Hogy szeretetét hirdesse!/ Hogy hírt adjon a szent igazságról!/ És mint a Dnyeper széles folya-

ma,/ Ömlöttek, folytak szavai/ És a hideg lelkeket/ Láthatatlan tűzzel/ lángra lobbantották. Megszerették/ A prófétát az emberek és követték/ őt, és könynyeik áradtak,/ de az emberek gonoszok és ravaszok!/ A szent isteni dicsőséget/ Elrontották... és idegen isteneknek/ Áldoztak! Bemocskolták magukat!/ És a szent férfiút... Jaj nektek!/ A tereken megkövezték./ És a hatalmas Úr igazságosan/ Mint vad, dühödt fenevadakra/ Megparancsolta, hogy láncokat kovácsoljanak, / És sötét tömlöcöket ássanak,/ És – ravasz és kegyetlen népség! –/ A szelíd próféta helyett.../ Megparancsolta, hogy cárt adjanak nektek!”

Sevcsenko fentebb idézett Próféta c. verséből kiderül, hogy a Királyok Könyvében megfogalmazott normához képest a versben ábrázolt állapot törvénytelen, elfogadhatatlan. A cár, a király, a nép árulása, igaztalanná válása miatti *büntetés* a jelenben minden rossz, a rabság, szolgaság okozója, a Sevcsenko számára elviselhetetlen zsarnokság megtestesülése. 1845-ben írt *Végrendelet* c. versében a Marseillaise-re emlékeztető képekben és hangon agitál a forradalomra, a szabadság kivívására:

„Ha majd hallom: hogy özönöl
Az ellenség vére,
Ha majd ömlik Ukrajnából
A tenger kékjébe –
Akkor fel az égig szállok
S a küszöbig ott fent,
Hálád adni. Hanem addig
Nem ismerek Istent.
Keljetek fel, zúzzátok szét
Valamennyi láncot,
Zsarnok vérrel öntözzétek
A szent szabadságot...”

(Weöres Sándor fordítása)

Úgy tűnik, Sevcsenko a Próféta c. versben megölt próféta szerepét vállalja, abban a tudatban, hogy iszonyúan nehéz, szinte megoldhatatlan feladatra vállalkozik. A szent szabadság kivívásához, a láncok szétzúzásához a megszólított, de reménytelenül süket, az igába beletörődő, az árulás megálázó törvénytelenységébe belenyugvó honfitársait kellene szellemileg-lelkileg újraélesztenie, mozgósítania. A lánglelkű próféta-költő átruházhatatlan, súlyos felelősségéről, feladatvállalásáról így ír zseniális honfitársának, Gogolnak, aki orosz íróvá vált:

„Hol lelek hát rokonlelket,
 Aki ráfigyelne,
 Ha a nagy szót, bilincs-oldót
 Megleli az elme?
 Mind süketek, némák, vakok
 Sorsuk iga, járom –
 Te nevetehetsz, én zokogok,
 Ó, én nagy barátom!
 De mi sarjad a sírásból?
 Csak rossz dudva, sok gyom!
 Szabad ágyúk dörejére
 Nem fülel az otthon.
 Áruló fiát az apa
 Le nem kaszabolja...
 Szabadságért, becsületért
 Nem rendül Ukrajna.
 Áruló fiát az apa
 Le nem kaszabolja,
 Hanem a cár seregébe,
 Vágóhídra tolja.
 Eladja a cárnak, trónnak
 És német kutyáknak...”

(Weöres Sándor fordítása)

A *Ne sajnálj, nem vagyok beteg* (1858) kezdetű versben ismét együtt jelentkezik a szabadság hiányának, a zsarnok cárnak és a forradalmi cselekvés elodázhatatlanságának a motívuma:

„Ugyan, mit vár az én szívem?
 Csak bajt, amely töméntelen.
 A szabadság nincsen közel –
 Mikola cár rabolta el.
 Hogy szabadságunkat ébressze,
 Ehhez egy szerszám jó: a fejsze;
 Legyen kifent a fejsze él
 S a szabadság majd újra él;”

(Weöres Sándor fordítása)

A Sors, Múzsza, és Dicsőség c. verseket Sevcsenko száműzetésének utolsó állomáshelyén, Nizsnyij Novgorodban írta 1858. február 9-én. A há-

rom vers egy egységes gondolatmenetet alkot, amely az egyéni emberi sors, illetve a költői-prófétai feladatteljesítés összekapcsolására/szembeállítására épül. A költő nemcsak műzsáját szólítja meg, de megszemélyesítve megszólítja Sorsát, s a dicsőséget is. A dicsőség Pantelejmon Kulis regényében is hangsúlyosan fordul elő. Sevcsenko verstrilógiájának harmadik részében a szeszélyes, állhatatlan dicsőséghez fordul, arra kérve, hogy más, arra lényegesen érdemtelenebb nevezetességek, világi hírességek helyett őt, a költőt vegye pártfogásába, szegődjön mellé társául. A versailles-i kastély lakója mellett örök negatív példáját, I. Miklós cárt is említi:

„Császár-ölben téged látott
Sok részeg tivornya,
Hemperegtél Mikolával
Krími éjszakákon...”

(Weöres Sándor fordítása)

A dicsőség, megdicsőülés Sevcsenko által megnevezett esetei mindössze a hírnév, a pillanatnyi, de múlandó, méltánytalan siker szinonimái. Abban az esetben, ha mint Sevcsenko szeretné, a dicsőség hozzá társulna, akkor megoldódna a fenti versekben jelzett fő problémája: azt jelentené, hogy szava nem a pusztába kiáltó próféta szava többé, hogy az általa kimondott ígét befogadják, hogy a korábbi szövegekben aposztrofált süketek, vakok, némák, az ige meghallóivá, a formátlan ígát-láncot hordó sokaságból felelős nemzeti-kulturális-vallási közösséggé, a próféta választott népévé váltak.

Pantelejmon Kulis hírnevét nem csupán az 1857-ben ukrán és orosz nyelven is megjelentetett *A fekete tanács* c. történelmi regénye alapozta meg, mert történészként és etnográfusként egyaránt maradandót alkotott. Legjelentősebb történeti-etnográfiai műve az 1856-ban Szentpétervárott kiadott két kötetes *Feljegyzések Dél-Oroszországról* c. kiadványa, amely hasonló kiadásban 1994-ben is megjelent (Kulis 1994). Ebben az alapos leíró-elemző munkában, amelyben a szerző gondolatmenetét megfelelő mennyiségű népköltészeti szöveg felvonultatásával támasztja alá, az érdeklődés középpontjában a prófétai szerepet betöltő népi vak költő (bárd), a népköltészet és a műköltészet, a krónikákban mint „történelmi dokumentumokban” megörökített, illetve a népi „rapszodoszok” (bárdok) históriás énekeiben megjelenített történelem és történelmi tudat kérdései szerepelnek. Kulis történeti-etnográfiai munkájának ismeretében nem meglepő, hogy *A fekete tanács* c. történelmi regényének népi bandurás hőse, a vak „istenes ember” a

szerző történelemről, Gondviselésről alkotott nézetének megszólaltatója (Kulis 1978).

Kulis fentebb említett történeti-etnográfiai munkájában a vak költőbárdokat a nép szellemi-költői-filozófiai képességének gondozása szempontjából a legjelentősebb tényezőnek tartja. Ezek a vak bandurások elsősorban nem koldusok, mivel tanult hasznos mesterségükkel tartják fenn magukat. Legkedvesebb időtöltésük a templomi éneklés, zsoltárok és imák éneklése, amely az énekest és a híveket egyaránt kiemeli a hétköznapi gyakorlati világából és az örökkévalóság transzcendenciájához közelíti. A hétköznapi emberek, mint vallási-nyelvi-kulturális közösség tagjai számára a vak bárd énekei (amelyek többnyire zsoltárénekek, Jézust és a szenteket dicsőítő énekek, valamint históriás énekek voltak) Istennek tetsző tevékenységnek tűntek, az erény megerősítését szolgálták, mivel a bibliai tanítás témáit szólaltatták meg: a világ teremtését, a bűnbeesést, a Megváltó születését, stb. (Kulis 1994: 43–45)

A népi legendák, a bandurások által költött históriás énekek hagyománnyá váló gondolatísága sokszor ellentmond a történészek és a krónikások által rögzített tényeknek. Ezen legendák és históriás énekek gondolatvilágát tanulmányozva Pantelejmon Kulis úgy véli, mintha ezekben az alkotásokban a népi szerző a történelmi folyamaton kívülről, azon mintegy felülemelkedve szemlélné az eseményeket a szemlélődő nyugalomával és békéjével. A történelem olykor viharos eseményeit nem az azokat megélt ember szenvedélyességével értékeli, megoldását nem is az emberektől, hanem mint megváltást, az Istentől várja (Kulis 1994: 121–122).

A népi alkotókészség perspektíváival kapcsolatban Kulisnak az a véleménye, hogy a nép szélesebb rétegeiben ugyan jelentősen csökkent a korábbi alkotói szellem megnyilvánulása a mindenhol érvényesülő civilizációs folyamatok eredményeképpen, de a nép szellemiségéhez közeli, annak hagyományát felvállaló egyéni alkotók a továbbiakban is megjelenítik a kisorosz költői géniuszt. Ezt a jelenséget Kulis Walter Scott, illetve Homérosz egységesítő tevékenységével rokonítja, akik az őket megelőző századok névtelen bárdjainak, a megénekelte események közvetlen tanúinak, a rapszodszoknak a műveit foglalták egységes keretbe.

Pantelejmon Kulis *A fekete tanács* c. történelmi regénye az ukrán történelem zűrzavaros, vérzivataros időszakának eseményeit ábrázolja, pontosabban az 1663-as ún. „fekete”, hetmanválasztó országgyűlés körülményeit, amikor is a zaporozsi csőcselékkel (*cserny*= 'csőcselék, fekete nép-

ség', innen származik a „fekete tanács” elnevezés is) törvénytelenül felhígtott gyülekezet Ivan Brjuhoveckijt választotta hetmanná a törvényesen, mert a regény értékelése alapján Ukrajnát felelősen, Istennek tetsző módon kormányzó Szomko hetman helyett. A regény meggyőző erővel ábrázolja a Brjuhoveckij törvénytelenül szerzett vagyonából megvesztegetett cári küldöttek bűnös cinkosságát, valamint a megvásárolt, a szabad rablás lehetőségét kíméletlenül kihasználó, egykori kozák vitézségét meghazudtoló rablófosztogató-gyilkoló csöcselék ámokfutását. Az eseményeket leíró titokzatos, de rendkívüli hatású kozák krónika, az *Isztorija Ruszov* is szemléletesen állítja szembe az Isten és a haza előtt felelősen döntő korábbi hetman, az ukrán–orosz szövetséget megalkotó Bohdan Hmelnickij tanácsát, amikor is a törvényes országgyűlés az ajánlkozó szövetségek helyett (lengyel, török, tatár) a hit, a lelkiismeret parancsának engedve a pravoszláv egység mellett döntött. Ugyanezen ukrán krónika 157., ill. 161–162. oldalain olvashatunk Ivan Brjuhoveckij „fekete tanácsáról”, illetve annak katasztrofális következményeiről, az ország alattomos megszállásáról és kifosztásáról (Koniszki 1846: 71, 87, 88, 117–119).

Pantelejmon Kulis regényének egy részlete így tudósít a kozák csöcselék ámokfutásáról: „Ne merd a kozákat gonosztevőnek nevezni! Most, mondták, vége lesz annak, hogy ez az enyém, az meg a tiéd – most minden közös! Saját javaikat, nem pedig a másét tették zsebre a testvérek!” Hát így volt! És ez még nem minden. Amíg egyesek a bírónál lakomáztak, a söpredék elárasztotta a várost, és a boltok körül ügködött. Mindent széjjelhordtak. A polgárok panaszra futottak a hetmanhoz, az meg csak nevetett: „Gonosz népség, mondtotta, ti talán nem tudjátok, hogy most mindannyian édestestvérek vagyunk? Nálunk minden közös lesz...” (Kulis 1978: 213).

Az elárult, börtönben kivégzését váró Szomko hetman vitéz kozák híve Kirilo Tur így beszél a kialakult helyzetről: „a világon minden fenekes-tül felfordult. Akit még nem is olyan régen barátnak neveztek, most ellenségnek tisztelik; a gazdag földönfutó lett, a földönfutó gazdag...” (Kulis 1978: 214).

A tisztségétől megfosztott Szomko élete megmentéséért, hetmansága visszaszerzéséért, az igazság érvényre juttatásáért nem hajlandó Ukrajnát újabb háborúba sodorni. Az igazság csalárdság fölé kerekedéséről így beszél Kirilo Turnak: „Nélkülünk is fölébe kerekedik, Kirilo testvér! Talán csak a világ okulására hagyta az Úristen, hogy Ukrajna az útonállók kezére kerüljön” (Kulis 1978: 233–234). Kirilo Tur nagylelkű ajánlatát – aki élete árán

szerette volna Szomko hetmant megmenteni – így válaszol: „Te még a tömlöcbe is megnyugvást hoztál nekem! Most már könnyebb lesz az igazságért szenvednem, hisz az igazság nem egyedül az én szívemben él, és nem vész ki Ukrajnában” (Kulis 1978: 236).

A regény gondolati szerkezetének egyik legfontosabb eleme a benne szereplő „istenes ember”, Kulis néprajzi, történeti tanulmányaiból már jól ismert vak énekes-költő, bandurás, aki a regény egyik hőséne, Petrónak a panaszára, amely szerint „a gazság uralkodik a világban... a jóság meg nem nyeri el... szenvedései jutalmát” szintén a néprajzi tanulmányban már jelzett módon reagál: az igazság érvényesítése nem az ember, hanem a Gondviselés feladata. Az „istenes ember” a Petro által felvetett kérdésre így válaszol: „Isten a bűnnel már lesújtott Ivanecre; az igazi embernek meg miféle jutalomra van szüksége a világon? ... Dicsőségre a világnak van szüksége, nem pedig annak, aki dicső!... a dicsők dicsősége Istenben van!” (Kulis 1978: 245–246).

Az igazság érvényesülésének a fenti idézetben szereplő transzcendens megvalósulása szellemiségében rokon a dicsőség, mint értelemtapasztalás értelmezéséhez, amelyről fentebb, Sevcsenko „Sors”, „Múzsza” és „Dicsőség” c. trilógiájának utolsó darabja kapcsán szólottunk.

A regényben ábrázolt „szerzői pozíció”, szerzői hang nemcsak a történelem viharában végül egymásra találó szerelmesek – Petro és Leszja – pozíciójához közelít, de áthatja a regényben szereplő „istenes ember”, mint a korábbi századok vak „rapzodoszának” az etnográfiai tanulmányban ismertetett szellemisége is: „Így múltott el minden rossz, mintha csak álom lett volna!... Isten akarata nélkül ők sem menekültek volna meg. Olyan ez, mint amikor néha vihar támad – mennydörög, szél kavarg, s nem látni Isten világát; öreg fák törnek derékba, gyökerestül fordulnak ki a tölgyek és a nyírfák: de minden megmarad, és vidáman, pompásan virul, aminek Isten úgy rendelte, hogy nőjék és virágozzék – mintha sohasem látott volna vihart” (Kulis 1978: 246).

IRODALOM

Jubileumi kommentár 1967 = Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata. Szerkesztette: Bartha Tibor vezetésével a Zsinati Bizottság, Debrecen.

Kulis 1978 = Kulis, Pantyelejmon: A fekete tanács. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Kulis 1994 = Кулиш, Пантелеймон: Записки о южной Руси, в двух томах. Киев.

Koniszki1846 = Кониский, Георгий: История русов или Малой России. Москва.

РЕЗЮМЕ

О роли поэта-пророка в произведениях Шевченко и Пантелеймона Кулиша

Автор статьи рассматривает роль пророка в стихотворениях Шевченко и в романе «Черная рада» Пантелеймона Кулиша на основе представлений пророка в книгах Ветхого Завета, в соотношении, отраженном в них: Господь – пророк – царь – народ. В стихотворениях Шевченко изображается и неверность народа Господу, и наказание Божье, следующее за ней. В отличие от библейского текста преступный народ наказан назначением Господом царя, являющимся, таким образом, следствием неверности с одной стороны, и причиной последующих страданий народа, с другой. Изображение пророка, т.е. «слепого нищего барда», «божьего человека» в романе Пантелеймона Кулиша, в отличие от Шевченко, не противоречит библейским образцам, им аналогично, и вытекает из фактов, установленных автором романа в его исследованиях историко-этнографического характера «Записки о Южной Руси».